

УДК 94 (477) «1920-1930» – 054.57

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ У 20-х рр. ХХ ст.

Ольга Третьякова

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: olga-tretyakova@mail.ua

Різні аспекти життя польського населення України неодноразово ставала предметом вивчення науковців. На жаль, відсутнє дослідження в якому б розкривався процес створення регіональних партійно-державних органів, які мали координувати роботу з обслуговування потреб польського населення південного регіону, з метою його радянзації. Наукових розвідок, спеціально присвячених цій проблемі, поки що існує небагато. Матеріалом для написання статті слугували архівні джерела, дані Всеукраїнського перепису населення 1926 року та публікації істориків Т.Зарецької, О.Калакури, Б.Чирко й ін. [13; 14; 17].

За даними Всеукраїнського перепису населення 1926 р. у Південній Україні проживало 23365 осіб польської національності. Більшість з них були міськими жителями та проживали у Миколаєві, Одесі та Херсоні. Компактними групами у сільській місцевості поляки проживали у таких населених пунктах: у Чаплинському районі – села Преображенка, Павлівка, Новокиївка, Григорівка, Білоцерківка; Снігурівському районі – Киселівка; Херсонському районі – Цареводар; Великолепетиському районі – Костянтинівка та Миколаївка, у Нижньосірогозькому – Косаківка, Новопетрівка, Верхні Торгаї та на хуторі Вікторівка. На території Миколаївського округу поляки проживали у таких населених пунктах: на хуторі Жовтень Баланівської сільради Очаківського району, хуторі Іваницькому Новоодеського району та селі Щербані Вознесенського району.

Політика керівництва більшовиків у національному питанні була досить суперечлива. Проголосивши право націй на самовизначення аж до відокремлення, на практиці більшовики всіляко намагалися завадити утворенню нових держав на території колишньої Російської імперії, домагаючись так званого «єднання трудящих усього світу». При цьому національне питання оголошувалося другим, головним же вважалося питання со-

ціальне. Однак події періоду революції та громадянської війни довели важливість розв'язання саме національного питання. Навіть існування радянської влади залежало від конкретних кроків на цьому шляху [1, с. 83].

На початку 20-х рр. ХХ ст. проблема етнічних стосунків і національно-культурного будівництва на основі ідеологічних догм правлячої партії, залишалася однією з найгостріших як в Україні, так і в інших радянських республіках. З огляду на це XII з'їзд РКП(б) у квітні 1923 р. проголосив політику коренізації, що передбачала підготовку та виховання кадрів корінної національності для використання їх у державному апараті й управлінні народним господарством, упровадження рідної мови та національних ознак у навчально-виховний процес закладів освіти, розвиток національної культури і т.ін. [15, с. 27-32], адже комуністична партія вбачала у цьому ефективний засіб формування нової «соціалістичної культури».

Для практичного втілення політики коренізації створена низка спеціальних партійно-державних органів, серед основних можна виділити наступні установи: Відділ національних меншин НКВС, Рада національних меншин Наркомату освіти, Центральна комісія у справах національних меншин при ВУЦВК, Державне видавництво національних меншин УСРР при ВУЦВК тощо.

При ЦК КП(б)У у 1921 р. створено Польське бюро, відділи якого функціонували при губернських партійних комітетах, зокрема, при Харківському, Волинському, Одеському, Чернігівському, Подільському, Катеринославському. Своїм основним завданням вони визначали «проникнення партійного впливу у товщу польського трудового населення» [13, с. 77]. Діяло Польське бюро до 1931 року.

У травні 1921 р. Президія ВУЦВК приймає рішення про створення Відділу національних меншин Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР. Його місцевими органами були підвідділи: німецький, єврейський, польсь-

кий, що діяли при відділах управліннь губернських виконавчих комітетів [17, с. 15]. У 1921-1922 рр. в усіх українських губерніях, за винятком Чернігівської, з'явилися польські секції та були призначені їхні завідувачі. Зокрема, при Катеринославському губпарткомі – Карський; у Кам'янському парткомі – Карасинський; у Нижньодніпровському – Конойтис; в Олександрівському – Годлевський; в Одеському – Гутковський; у Миколаївському парткомі – Капустинський [19, арк. 27].

У зв'язку з розвитком роботи по практичному вирішенні національного питання у 1924 році при ВУЦВК створена Центральна комісія у справах національних меншин (ЦКНМ) з її органами при губернських та окружних виконкомах. Комісія мала право проявляти ініціативу та брати участь у розробці та проведенні через законодавчі органи всіх законопроектів, що стосувалися національної політики: приймати скарги на діяльність радянських органів, які порушували інтереси нацменшин і піднімати питання по цих скаргах перед відповідними органами; збирати, вивчати та розробляти матеріали, які характеризували економічне, культурне та побутове становище нацменшин, проводячи у міру потреби спеціальні розслідування [21, арк. 19].

Центральна комісія та її місцеві органи були побудовані за принципом входження до їх складу осіб з окремих нацменшин під головуванням члена президії відповідного виконавчого комітету. Створювалися органи нацмен і при райвиконкомах. За допомогою цих органів ВУЦВК і РНК, а також окружні та районні виконавчі комітети, могли розвинути велику роботу по задоволенню національних запитів населення нацменшин і залучення їх трудової частини до радянського будівництва [21, арк. 20].

Мета, напрями роботи й організаційна структура комісії конкретизовані у положенні «Про комісію у справах національних меншостей при ВУЦВК та її місцевих органах», схваленому ВУЦВК та РНК УСРР 22 жовтня 1924 р. Подальшим розвитком цього документу стала постанова ВУЦВК та РНК УСРР «Про Центральну Комісію у справах національних меншостей при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті та про місцеві органи у справах національних меншостей» (29 лютого 1928 р.). Зазначеною постановою права та функції комісії у справах національних меншин значно розширювалися [16, с. 118]. На місцях при губернських виконав-

чих комітетах рад утворювалися комісії або бюро у справах національних меншин.

Залучаючи польське населення до державного будівництва та політичного життя, ЦК РКП(б), ВКП(б) і ЦК(б)У на чільне місце ставили завдання збільшення партійного прошарку серед поляків, прийом молоді до лав комсомолу як помічника та резерву більшовицької партії, активізацію роботи профспілок та інших громадських організацій серед полонії. Більшовицьким організаціям, їхнім керівним органам, Польбюро та відділам партійних комітетів відводилася ключова роль у роботі з польською меншиною. Збільшуючи партійні ряди за рахунок поляків, партійні організації мали подвійну мету: посилити через них вплив на все польське населення і водночас формувати кадри для майбутньої революції у Польщі [14, с. 175].

Для кращого розуміння проведення агітаційно-пропагандистської роботи на місцях зупинимося на трудових буднях польських секцій Півдня УСРР.

Налагоджувати роботу серед польського населення Миколаєва й округи, у 1921 році Польбюро ЦК КП(б)У відправило Капустинського, «забезпечивши відповідними інструкціями» [19, арк. 20]. Польбюро у Миколаєві було організовано у січні 1924 р. у складі Бедовського, Арнольда, Борковського [2, арк. 13]. У 1925 р. склад Польбюро розширився, туди входили – Кодзинський, Гославський, Зембаковська, Бедовський, Кронгауз, кандидати у члени – Біда й Іванова. Секретарем обрано Козинського, а завідуючим – Ржепинського [3, арк. 6]. Для проведення польроботи на скляному та суднобудівному заводах, де працювало близько 350 поляків [4, арк. 30], Польбюро виділило двох польуповноважених, які мали стати живим зв'язком Польбюро з партійними та безпартійними робітниками заводів [3, арк. 6].

У 1925/1926 рр. Миколаївська польсекція широко розгорнула масову роботу. Було проведено 5 загальних зборів поляків на склозаводі та 5 – у клубі Нацменшин. Для польського робітництва прочитані доповіді: «Про лікнеп», «Про становище у Польщі», «Про участь поляків у радянському будівництві», «Про Жовтневу революцію». Відбулося 4 загальних зборів комуністів-поляків: 2 на заводі А. Марті та 2 – у клубі Нацмен, на яких також прочитані доповіді «Про становище у Польщі», «Про роботу Польбюро». Батьки учнів польської школи на зборах прослухали лекції: «Про декабристів», «Про гігієну дітей», «Про культу-

рно-освітню роботу та її значення» [3, арк. 7]. Всього ж відбулося 17 масових зборів, на яких були присутні 1275 чол.

Масова агітаційно-пропагандистська робота за 1926 рік має такий вигляд: на скляному заводі прочитано дві доповіді «Про партію Пролетаріату», присутні 31 чоловік, у клубі Нацменшин – 2 доповіді на ту ж тему, присутні 250 осіб і «Про білий терор у Польщі» – 90 осіб. Для червоноармійців-поляків у 44-му полку прочитано доповідь «Про національну політику», присутні 28 осіб. У селі Щербані – «Про участь поляків у радянському будівництві» – 60 осіб, на хуторі Жовтень – «Про міжнародне становище», «Про походження релігії». «Про національну політику» – 85 осіб, у Польському клубі – «Про міжнародне становище робітників» – 120 осіб. Таким чином, до агітаційно-масової роботи залучено 664 особи польської національності [4, арк. 22].

У Херсоні роботою серед польського населення займалася польська секція при Бюро національних меншин Херсонського окрвиконкому. З 1925 по 1928 рік секцією керував Шутовський Михайло Францович, з 1928 по 1930 рр. – Оржиховський Владислав Францович [6, арк. 99].

Для роботи з населенням національних меншин розроблялися спеціальні плани терміном на рік, півроку, квартал. Протягом жовтня-грудня 1925 року планувалося провести наступну роботу: організувати польську сільську раду у Киселівці та підшукати для неї секретаря; посилити роботу сільрад з польським населенням, особливо у культурному відношенні; проводити роботу по залученню поляків у змішаних селах до КНС та у громадські організації, куди вони були слабо втягнуті [5, арк. 4]. У першому півріччі 1926-1927 року планувалися наступні заходи: провести обстеження роботи мішаних сільрад Чаплинського району та села Цареводар Херсонського району; перевести роботу Киселівської сільради на польську мову; вести роботу по підбору вчителів для укомплектування шкіл; організувати роботу лікнепів у Цареводарі, Киселівці та Преображенці; знайти кошти на роботу Польського клубу у Херсоні та підібрати відповідного завідуючого клубом; взяти участь у переписі населення з метою виявлення кількості поляків в окрузі [5, арк. 9].

ЦКНМ при ЦК КП(б)У створено чітку та регулярну систему звітності для регіональних національних секцій, зокрема польських. Усі вони були зобов'язані представляти звіти

по запланованій роботі до відділу національних меншин. Наприклад, звіт окрбюро нацменшин за 1 січня – 1 квітня 1926 року. По польській лінії: проведена перевиборна кампанія у чотирьох сільрадах – Цареводарі, Новокиївці, Григорівці, Киселівці; організований КВД у Киселівці; організовано 3 машинно-тракторні товариства; проведено економічне обстеження сіл – Киселівки, Преображенки, Григорівки [5, арк. 35].

У 1926 році інструктором ЦКНМ при ВУЦВК Шмідтом проводилося обстеження роботи серед нацменшин Херсонського округу. В акті підсумків обстеження він зазначав, що ставлення польського населення до радянської влади у цілому задовільне. Міське польське населення (робітники, ремісники та службовці) об'єднує Польський клуб, однак серед робітників спостерігається «дрібнобуржуазний ухил». Сільське населення у змішаних сільрадах перебуває під впливом ксьондзу. «У політичних та економічних питаннях вплив бідняцького елемента на середняцький зовсім відсутній» [7, арк. 18].

На початку 1920-х років роботою Одеського Польбюро керував Гутковський, а його членами були – Вермаховський, Савін, Гржеляк, Шермет і Циколевський [18, арк. 34]. Вся робота зосереджувалася у Польському клубі. Там працювало кіно та проводилися масові зібрання польського населення, на яких читали доповіді на різноманітні теми. Наприклад, у жовтні 1921 р. прочитано наступні доповіді: «Наші культурно-освітні завдання» – Гржеляк, «Внутрішнє та міжнародне становище Польщі» – Савін, «Про клубну роботу» – Гутковський, «Церква та соціалізм» – Гржеляк [18, арк. 36].

У 1922 р. Гутковський подав заяву з проханням виїхати на історичну батьківщину, тому новим керівником Одеського Польбюро призначили спочатку Гурецького, а згодом Кропивницького [20, арк. 10].

Загалом в Одеській секції працювало 12 польробітників, які розподілили обов'язки серед своїх співробітників таким чином: завідувач польської секції Кропивницький проводив політичну й освітню роботу серед відвідувачів Польського робітничого клубу; Петраш – на скляному заводі; Шутовський (майбутній голова Херсонської польської секції) – на джутовому заводі; Домбровський – у ремонтних майстернях. Крім того, працівники польської секції займалися окремими категоріями польського населення: Філіпович відповідав за організацію комсомольського ак-

тиву; Петраш – займався організацією польського жіночого активу при Клубі народів Заходу [10, арк. 8].

Систематична масова політосвітня робота серед польського населення міста проводилася у польських секціях Інтернаціонального клубу, клубі імені Леніна та щойно відкритому окремому Польському клубі. За рік організовано 29 польських зборів з доповідями та спектаклями на джутовій фабриці, склозаводі, суконній фабриці та клубах [12, арк. 77-82].

Важливу роль у процесі прищеплення польському населенню нової радянської культури, яка повинна замінити стародавні релігійні й національні традиції польського народу, відігравали урочисті заходи з нагоди революційних дат і проведення антирелігійної пропаганди під час релігійних свят.

Членам Польбюро та партійцям-полякам Херсонського окрпарткому у дні Великодніх свят рекомендувалось брати активну участь в антирелігійній пропаганді серед польських мас клубу, зберігаючи «умілий підхід». У день Пасхи скликалися загальні збори комуністів-поляків і безпартійного польського населення міста. Польробітники читали доповіді на теми: «Про становище у Польщі», «Про шпигунську діяльність католицького духовенства», «Про походження та значення Великодня». Закінчувалися подібні заходи постановкою драматичним гуртком п'єси на революційну тематику [8, арк. 23]. Як правило, подібні заходи відвідувала незначна частина польського населення.

Польські секції приймали активну участь у святкуванні революційних «червоних» дат, у першу чергу, звичайно, річниць Жовтневої революції. Цю подію, як і всі інші державні свята, відзначали за типовою схемою. Працівники польських секцій виготовляли сотні транспарантів польською мовою й у святкових випусках місцевих газет друкували статті рідною мовою. У містах поляки-робітники йшли на демонстрацію зі своїми трудовими колективами, а з ними і польські школярі несли червоні прапори. На святкових мітингах із вітанням обов'язково виступав завідувач місцевої польської секції. Увечері 7 листопада у Польському робітничому клубі доповідь про свято читав рідною мовою працівник польської секції. Після цього польський драматичний гурток ставив революційну п'єсу. Так традиційно проходило святкування річниць Жовтневої революції організоване для жителів польської національності у кожному південноукраїнському місті, де були створені

Польські робітничі чи Інтернаціональні клуби.

Для проведення святкових заходів у польських селах Півдня УСРР туди направляли співробітників польських секцій, які везли для селян гасла та літературу. Книжки польською мовою, як правило, були різноманітного змісту – наукові, політичні та сільськогосподарські. Наступного дня (8 листопада) після святкування в окружних або районних центрах драматичні гуртки Польських робітничих (Інтернаціональних) клубів виїжджали у села з виставами та концертами польською мовою.

Наприклад, розглянемо відзначення у 1925 році річниці революції 1905 року. В Одесі, Миколаєві, Херсоні на зборах польського населення в Інтернаціональних чи національних клубах присутніми прослухані доповіді про цю подію. Польські драматичні гуртки поставили революційні п'єси та виступили з концертами рідною мовою. Окрім того, співробітники місцевих польських секцій прочитали лекції про польську революційну партію «Пролетаріат» і про суд над її активістами. А у селах Півдня УСРР побували співробітники польських секцій із доповідями та польські драматичні гуртки – із революційними виставами та концертами польською мовою [11, арк. 26-28].

Ще одним прикладом може служити святкування «тижня Леніна» у січні 1925 року в Одесі. Для повного охоплення польського населення всі заплановані Польбюро заходи проводилися у календарному порядку: 17-го січня – на скляному заводі й у січневих майстернях, 19-го – клуб джутової фабрики, 20-го – об'єднані збори поляків міста у клубі народів Заходу та Сходу, 22-го – на Слобідці. В усіх установах читалися доповіді: «Про Леніна», «Ленін і національне питання», «Ленін про Польщу». Далі силами польського драмгуртка ставилися траурні інсценівки та концерт польською мовою [8, арк. 7-8, 11].

Отже, політика коренізації, що проводилася органами радянської влади у 20-х роках ХХ ст., була направлена на залучення польського населення до радянського будівництва. Для практичної реалізації національної політики радянської влади у регіоні створена система спеціальних органів, що опікувалися життям польського населення. Основна мета їх роботи полягала в активному залученні польського населення до радянського будівництва шляхом проведення агітаційно-пропагандистської діяльності. Головним ре-

зультатом їх роботи мала стати повна трансформація свідомості польського населення та перетворення його на «радянських людей». Для цього використовувалися різноманітні форми масової агітаційно-пропагандистської роботи. Однак проведені дослідження показали поступове зменшення довіри польського населення до радянської влади.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гонтар О. Деякі питання міжнародних відносин на Україні в 20-ті роки / О. Гонтар // УІЖ. – 1991. – № 7. – С. 125-130.
2. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф.П-1, оп.1, спр.116. – 18 арк.
3. ДАМО, ф.П-1, оп.1, спр.226. – 77 арк.
4. ДАМО, ф.П-1, оп.1, спр.298. – 69 арк.
5. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф.Р-2, оп.1, спр.1398. – 81 арк.
6. ДАХО, ф.Р-2, оп.1, спр.1445. – 108 арк.
7. ДАХО, ф.Р-2, оп.1, спр.1457. – 127 арк.
8. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф.П-3, оп.1, спр.1604. – 119 арк.
9. ДАОО, ф.П-3, оп.3, спр.181. – 97 арк.
10. ДАОО, ф.П-3, оп.3, спр.303. – 42 арк.

11. ДАОО, ф.П-7, оп.1, спр.941. – 28 арк.
12. ДАОО, ф.П-7, оп.1, спр.1543. – 103 арк.
13. Зарецька Т. Польське населення УСРР у 1920-ті роки: перехід до радянського способу життя / Т. Зарецька // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. / [відп. ред. С.В. Кульчицький]. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – Вип. 15. – С. 73-84.
14. Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ ст. / Олег Ярославович Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.
15. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник у 2-х ч. / [упоряд.: І.О. Кресіна, В.Ф. Панібудьласка; за ред. В.Ф. Панібудьласки]. – К.: Вища школа, 1997. – Ч. 1. – 583 с. – Ч. 2. – 704 с.
16. Національні меншини України у ХХ ст.: політико-правовий аспект / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України; [авт.: М. Панчук (кер.), В. Войналович та ін.]. – К.: ІПіЕНД, 2000. – 356 с.
17. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20-30 роки ХХ ст.) / Богдан Володимирович Чирко. – К.: Асоціація «Україно», 1995. – 215 с.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф.П-1, оп.20, спр.521. – 82 арк.
19. ЦДАГОУ, ф.П-1, оп.20, спр.814. – 113 арк.
20. ЦДАГОУ, ф.П-1, оп.20, спр.1542. – 128 арк.
21. ЦДАГОУ, ф.П-1, оп.20, спр.2496. – 105 арк.

Третьякова Ольга *Політика радянської влади щодо польського населення південної України в 20-х рр. ХХ ст.*

У статті на основі архівних джерел показано процес організації регіональних партійно-державних органів, які мали координувати роботу з обслуговування потреб польського населення, з метою його радянзації. Для цього використовувалися різноманітні форми масової агітаційно-пропагандистської роботи.

Ключові слова: південь України, польська національна меншина, коренизація, агітаційно-пропагандистська робота, інтернаціональний клуб

Третьякова Ольга *Политика советской власти по польского населения южной Украины в 20-х гг. ХХ в.*

В статье на основе архивных источников показан процесс организации региональных партийно-государственных органов, которые должны координировать работу по обслуживанию потребностей польского населения, с целью его советизации. Для этого использовались различные формы массовой агитационно-пропагандистской работы.

Ключевые слова: юг Украины, польский национальное меньшинство, коренизация, агитационно-пропагандистская работа, интернациональный клуб

Tretyakova Olga *The policy of the Soviet authorities to the Polish population of Southern Ukraine in the 1920s*

On the basis of archival sources covered policy of the Soviet authorities to the Polish population of southern Ukraine in the 1920s. Various aspects of the Polish population of Ukraine has repeatedly become the subject of study scientists. Unfortunately, there is no study that would have revealed the process of creating regional party and government bodies have to coordinate the work of serving the needs of the Polish population of the southern region, with a view to Sovietization, hence the relevance of research topic.

In the early 1920s the problem of ethnic relations and national-cultural development, based on ideological dogmas ruling party remained one of the most acute in Ukraine and other Soviet republics. In order to attract people to the Soviet construction proclaimed policy of indigenization, which provided training and education of personnel indigenous nationality for use in the state apparatus and economic management, the introduction of mother tongue and national characteristics in the educational process of educational institutions, development of national culture and more. After the Communist Party saw this as an effective means of forming a new «socialist culture».

For practical implementation of the national policy of Soviet power in the region, a system of special bodies that took care of the life of the Polish population. The main purpose of their work was actively involved Polish population to the Soviet construction through advocacy activities. The main result of their work was to be a complete transformation of consciousness Polish population and turning it into a «Soviet people». For this purpose various forms of media advocacy work. However, this study found a gradual decrease in confidence in the Polish population to the Soviet regime.

Keywords: Southern Ukraine, Polish national minority, indigenization, advocacy work, international club

Рецензенти:

Тригуб О.П., д.і.н., професор
Шитюк М.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 07.06.2017 р.